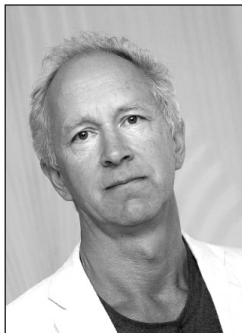

GRĀMATU TULKOJUMI VARAS MAINĀ GADOS (1939–1946)

Andrejs Veisbergs ir habilitētais filoloģijas doktors (1993), Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu (agrāk – Moderno valodu) fakultātes profesors (kopš 1994), Tulkošanas katedras vadītājs. Kopš 2000. gada LU Valodniecības profesoru padomes priekšsēdētājs un kopš 2004. gada Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs. Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis. Vairāk nekā 360 zinātnisko publikāciju autors, sarakstījis monogrāfijas *Latvian Idioms*, *Latvian and English Wordformation*, *Konferenču tulkošana* (2016), *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene* (2016), *Jaunā latviešu–angļu vārdnīca* (2016). Eiropas Komisijas akreditētais tulks (kopš 1997), tulkojis Dalailamas, Bila Klintona, Džordža Buša, Bana Kimuna u. c. vizītes un runas.

Raksturvārdi: tulkojums, latviešu valoda, krievu valoda, vācu valoda, avotvaloda, izdevējs, tulkotāja rezamība.

Grāmatu tulkošanas politika okupācijas varu maiņu gados mainījās neticami ātri. Neatkarības laikā bija izveidojusies attīstīta tulkošanas tradīcija ar arvien plašāku avotvalodu loku, dažādu līmeņu un kvalitātes tulkojumliteratūru. Padomju vara nacionalizēja izdevniecības, ideoloģizēja grāmatizdošanas sistēmu un ieviesa cenzūru. Krievu valoda kļuva par galveno avotvalodu, citas tika atbīdītas perifērijā. Pēc vācu karaspēka ienākšanas izdevēji atguva savus apgādus. Vācu un Ziemeļvalstu literatūra veidoja vairumu izdoto grāmatu, dominējot klasikai, ceļojumu literatūrai un biogrāfijām. Vācu laikā izdots pārsteidzoši maz ideoloģiskas literatūras tulkojumu. Padomju varai atgriežoties, vairums tulkotāju emigrēja uz Rietumiem. Padomju sistēma vēl konsekventāk īstenoja 1940. gadā iesāktu sovjetizāciju un krievu valodas dominanci. Latviešu tulkotāji gan piemērojās laika ideoloģiskajiem diktātiem, gan pretojās.

Ievads

Latviešu nacionālā identitāte, literārā polissistēma un rakstu valoda ir lielā mērā veidojusies tulkojumu rezultātā. Ne velti kritiski periodi latviešu tautas un valodas vēsturē ir datēti ar tulkojumiem – Bībeles tulkojums kā nopietnas rakstu valodas sākumi, Alunāna *Dziesmiņas* kā Pirmās atmodas sākums, Raiņa *Fausta* tulkojums kā modernās latviešu valodas sākums. Daiļliteratūras tulkojumi salīdzinājumā ar oriģinālliteratūru vienmēr ir bijuši vairākumā. Tie ir bijuši centrāli rakstu valodas veidošanas laikā 16.–18. gs. Šai laikā rakstīt latviski nozīmēja tulkot latviski¹. Tulkotāji veidoja, kodificēja, slīpēja rakstu valodu, izmantojot atšķirīgas tulkojuma pieejas. Dažādas iesaistītās puses – tulkojuma *agenti*², tā laika vara, izdevēji, tulkotāji, kritiķi bija dažādos un mainīgos uzskatos tulkojumu nostājas jautājumā. Reliģiskos tulkojumos tika izmantota rigoroza uzticības metode.

¹ Daija 2013, 17.

² Milton 2009.

Sekulāros tulkojumos praktizēja lokalizāciju, adaptēšanu, piemērojot tekstu zemnieku auditorijai. Tulkotājs šai ziņā ir ļoti aktīvs un bieži vien pozicionējas kā autors. Vācu valoda kā avotvaloda un arī vācu literārā tradīcija bija dominējošā. 19. gs. notika pakāpeniska pāreja no adaptācijas un domestikācijas uz svešādošanu (*foreignization*) un uzticības metodi. Arvien lielāku nozīmi tulkojumi ieguva kā valodas attīstīšanas un emancipācijas līdzeklis. Sekulārie tulkojumi bieži palīdz attīstīt nacionālās literārās tradīcijas un pat nāciju izveidi³. Līdz ar tulkojumiem notika kultūrpārnesē („kultūrtrēģerisms” pozitīvā nozīmē). Daudzi nacionālās identitātes elementi latviešiem ir veidojušies saskarē ar citām kultūrām, pārņemot un modificējot vēlamu⁴. Šai procesā var izšķirt *defektīvo* nostāju pret svešo (absorbējot visu atšķirīgo un trūkstošo) un *defensīvo* nostāju (aizsargājoties un svešo pieņemot, to pārveidojot)⁵. Kopumā tas veido savdabīgu un bagātu tulkojumu kopainavu.

Neatkarības periods (1918–1940)

Nodibinoties Latvijas valstij, šie procesi ieguva pavisam citu mērogu un dziļumu. Izdevējdarbība 20 neatkarības gadu laikā bija plaša un dažāda. Latvija ieņēma pat otro vietu Eiropā aiz Dānijas, rēķinot grāmatu skaitu uz vienu iedzīvotāju. Tulkojumu jomā paplašinājās valodu un literatūru aptvērums. Vācu valoda kopumā saglabāja galvenās tulkojumvalodas un starpniekvalodas pozīcijas (kas bija nemainīgi pastāvējusi kopš 17. gs.), taču 30. gadu beigās to apsteidza angļu valoda (kas 1935. gadā tika ieviesta kā pirmā svešvaloda skolās). Nākamajās pozīcijās sekoja krievu un franču valoda, 30. gados strauji pieauga interese par skandināvu literatūru. Tulkojumu izvēle bija tulkotāju un izdevēju rokās, un to vadīja gan mākslinieciskas, gan komerciālas intereses. Parādoties *lata grāmatām*, 20. gadu otrajā pusē strauji pieauga tirāžas un visai kvalitatīva literatūra kļuva pieejama plašām aprindām. Latvijā sākās lasīšanas drudzis. Grāmatu tirgus bija liberāls – pirmscenzūra tika atcelta pēc neatkarības iegūšanas un tika ieviesta uz

īsu brīdi pēc autoritārā režīma nodibināšanas. Ekstrēmistiskā literatūra bija aizliegta, bet tika nelegāli ieviesta no PSRS un Vācijas. Pēccenzūra pievērsās galvenokārt morāles jautājumiem, piem., 1934. gadā tika aizliegts Deivida Herberta Lorensa (*D. H. Lawrence*) romāns *Lēdijas Čaterlejas mīļākais*. Kad 1937. gadā apgāds *Grāmatu draugs* gatavojās publicēt Ēriha Marijas Remarka (*Erich Maria Remarque*) romānu *Trīs draugi*, Latvijas Ārlietu ministrija vēlējās tā izdošanu apturēt, jo Vācijas sūtnis Latvijā bija iesniedzis protestu, tā kā autors tika uzskatīts par nevēlamu Vācijā. Tomēr tika panākts kompromiss – grāmatu izdeva, bet palūdza nereklamēt avīzēs⁶.

Tulkotās grāmatas aptver ļoti plašu spektru, no lubu literatūras līdz izciliem klasikas un modernisma tulkojumiem, arī tulkojumu kvalitāte bija ļoti dažāda⁷. Tirāžas bija samērā nelielas, piem., 1938. gadā vidējā tirāža bija 2793, šai gadā kopumā izdota 1601 grāmata⁸. Tulkojumu procents bija visai svārstīgs, 1938. gadā tas bija 17,8%. Taču, ja skatām grāmatu apjomu, tad proporcija mainās, piem., romānu kategorijā tulkojumu skaits vienmēr ievērojami pārsniedza oriģināldarbus.

Daudzi nopietni tulkotāji bija pazīstami latviešu rakstnieki un dzejnieki (Jānis Ezeriņš, Elīna Zālīte, Andrejs Upīts, Edvarts Virza, Vilis Plūdons), specializēto literatūru bieži tulkoja nozares eksperti (Arveds Švābe, Kārlis Straubergs; piem., Pauls Galenieks, kas rediģēja 6000 lappušu garo Alfrēda Brēma (*Alfred Brehm*) *Dzīvnieku valsti* (Rīga : Grāmatu draugs [1927–1928, 1935–1936]). Tomēr pakāpeniski veidojās profesionālu tulkotāju draudze ar savām avotvalodām, piem., Valdemārs Kārklis iztulkoja vairāk nekā 70 grāmatu no vācu, angļu un krievu valodas, Roberts Kroders pārtulkoja ap 80 grāmatu, Emīls Feldmanis tulkojis ap 100 grāmatu no vācu un angļu valodas, tai skaitā daudzus Edgara Vollesa (*Edgar Wallace*) kriminālromānus.

Kopumā gan avottekstu izvēles, gan tulkojumu kvalitāte aug, lētā lubu literatūra, kas bija ļoti izplatīta 20. gadu sākumā, pakāpeniski izzuda, to aizstāja neskaitāmi kriminālromāni

³ Chernetsky 2011, 34; Kumar 2013.

⁴ Veisbergs 2012.

⁵ Robyns 1994.

⁶ Rudzītis 1997, 117.

⁷ Veisbergs 2014a; Veisbergs 2014b.

⁸ Karulis 1967, 143.

(E. Volless), sentimentālie (Hedviga Kurts-Mālere (*Hedwig Courths-Mahler*)) un glamūra romāni. Ar lata grāmatām iepļūda modernās literatūras vēji. Pēc autoritārā režīma nodibināšanās mediji un valdošā doma virzījās nopietnākas literatūras un klasisko vērtību virzienā.

Tulkotāja redzamība laika gaitā pieauga, tā bija atkarīga no darba statusa – kvalitatīvo izdevumu tulkotāju vārdi bija grāmatās redzami. Lubu literatūras izdevumos tulkotājs parasti vispār netika minēts.

Tulkojumkritika galvenokārt kritizēja lubu literatūru, sodījās par tulkojumu lielo skaitu un visai pavirši pievērsās latviešu valodas kvalitātei. Kopumā skaidri redzama kritikas defensīvā nostāja – jātulko tikai augstas kvalitātes darbi, kamēr izdevēji un tulkotāji atbalstīja defektīvo nostāju – jātulko viss, kas varētu interesēt lasītāju, jāizplata jaunās tendences un paraugi, kas latviešiem nav pazīstami.

Baigais gads

Latvijas okupācija un padomju sistēmas normu ieviešana notika ļoti strauji un tikpat strauji skāra grāmatniecību. Padomju vara tika deklarēta 1940. gada 21. jūlijā, nākamajā dienā tika nacionalizēti apgādi. 5. augustā Latviju iekļāva PSRS, nākamajā dienā tika izveidota Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde (VAPP), un izdošana kļuva par valsts monopolu⁹. Tika nacionalizēti 134 apgādi¹⁰. 10. augustā tika izveidots padomju cenzūras *Glavlita* Latvijas PSR variants – Latvijas Galvenā literatūras pārvalde (LGLP)¹¹, 3. septembrī tika ieviesta PSRS raksturīgā priekšcenzūra¹² trijos līmeņos: manuskripta, salikuma un pirmspārdošanas¹³. Baigajā gadā ap 90 izdevēju, autoru un tulkotāju tika izsūtīti uz Sibīriju vai nogalināti (Jānis Roze, Roberts Kroders, Aleksandrs Grīns, Rihards Valdess), vai izdarīja pašnāvību (Jānis Rapa)¹⁴.

Sākās ideoloģiski nepieņemamo grāmatu liegumi, izņemšana un iznīcināšana. Tā skāra reliģiskās, „buržuāziskās”, valsts vēstures un

politikas grāmatas. Pēc dažādiem aprēķiniem kopumā iznīcināja no 0,5 līdz 1,5 miljoniem grāmatu¹⁵. Vācu laika laikraksti ziņoja par 740 954 grāmatām, starp tām pārcentīgie un neizglītotie jaunās varas kalpi aizliedza Dantes (*Dante Alighieri*) *Dievišķo komēdiju*, acīmredzot saistībā ar Dieva vārdu¹⁶. Turgus mehānismi vairs nebija spēkā, publicētos darbus noteica ideoloģiski apsvērumi, valsts subsidēja to, ko kompartija uzskatīja par vajadzīgu¹⁷. Marksisma-ļeņinisma, ateistiskā literatūra un jūsmīgi padomju dzīvesveida apraksti tika publicēti lielās tirāžās un pārdoti par lētām cenām. Ideoloģizācija skāra arī tulkojumus.

Ideoloģiskie darbi veidoja trešdaļu visas iespiedprodukcijas¹⁸. 1940. gadā tika publicēti divi Vladimira Iljiča Ļeņina (*Владимир Ильич Ленин; Vladimir Lenin*) darbi, 1941. gadā jau 10, Josifam Staļinam (*Иосиф Сталин; Iosif Stalin*) tika 15 grāmatas. *VKP(b) vēsture* (1941) tika izdota 50 000 tirāžā. Kompartija norādīja, ka jaunajā sabiedrībā grāmatām ir jābūt „cauraustām ar ļeņinisma-staļinisma ideoloģiju”¹⁹. Krievu valoda burtiski momentā kļuva par galveno avotvalodu, daiļliteratūrā dominēja padomju rakstnieki: tika izdoti pieci Maksima Gorkija (*Максим Горький; Maksim Gor'kij*), trīs Vladimira Majakovska (*Владимир Маяковский; Vladimir Majakovskij*), divi Aleksandra Fadejeva (*Александр Фадеев; Aleksandr Fadeev*) darbi, viņa *Sagrāve* bija pārtulkota PSRS. Mihaila Šolohova (*Михаил Шолохов; Mihail Sholohov*) *Klusā Dona* tika iespiesta masu metienā. Padomju lugas tika tulkotas teātru vajadzībām, arī krievu klasiķi bija akceptēti. Līdzīgi procesi notika Igaunijā – krievu valoda un literatūra pēkšņi ieņēma literārās polisistēmas centru²⁰. Par padomju grāmatu tematisko ievirzi daiļrunīgi liecina nosaukumi: *Krievu tagadnes pasakas, Stāsti par pirmo čekistu, Sastapšanās ar biedru Staļinu, Mazais čapajietis, Bērni par Staļinu, Stāsti par Ļeņinu, Iljiča bērnības un skolas gadi, Komisāra dienas grāmata, Kā gāja bojā*

⁹ Briedis 2010, 49.

¹⁰ Zelmenis 2007, 21.

¹¹ Valdības Vēstnesis 1940.

¹² Strods 2010, 11.

¹³ Tēvija 1941, 22.

¹⁴ Unāms 1969, 22.

¹⁵ Zelmenis 2007, 33–34; Strods 2010, 180.

¹⁶ Tēvija 1941, 21.

¹⁷ Zelmenis 2007, 23.

¹⁸ Zanders 2013, 341.

¹⁹ Latvijas Komunistiskās partijas 1940, 3.

²⁰ Monticelli 2011, 191.

Sergejs Lazo, Traktoristes, Pavļiks Morozovs, KPFSR Kriminālprocesa kodekss.

Vācu valoda gandrīz pazuda kā avotvaloda: šajā laikā izdotas tikai divas vācu autoru grāmatas – vienas autors bija Maskavā dzīvojošais komunisti Villijs Brēdels (*Willi Bredel*), kurš pēc kara kļuva par Austrumvācijas dižvīru. Otra bija Johana Volfanga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*) *Fausta* pārpublicācija, kas vairāk saistīta ar „lielā proletariāta rakstnieka”, *Fausta* tulkotāja Raiņa atceri. Šī notāja ir interesenta, jo nacistiskā Vācija būtībā šajā laikā bija PSRS sabiedrotā. Citu valodu un valstu literatūra saruka līdz minimumam: mazāk par 15 Rietumu progresīvo autoru darbu: Anrī Barbisa (*Henri Barbusse*) *Uguns*, Džona Steinbeka (*John Steinbeck*) *Dusmu augļi* un Eteles Voiničas (*Ethel Voynich*) *Dundurs*. Apstājās lieli projekti – Konversācijas vārdnīca, Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*) Kopotie raksti u. c. Kopumā Baigajā gadā publicētas 1100 grāmatas, kas ir apmēram divas trešdaļas no pirmskara gada vidējā apjoma. Vidējā tirāža pieauga līdz 7250²¹, tā bija divreiz lielāka nekā neatkarības laikā. To veidoja politliteratūras un jauno skolas grāmatu lielās tirāžas.

Pāreja uz jaunajām skolas grāmatām sākās ar krievu grāmatu tulkojumiem pat tādās jomās, kas nebija saistītas ar PSRS, piem., svešvalodu mācību grāmatas, pasaules ģeogrāfijas grāmatas u. c. Grāmatas latviešu skolēniem, ko 1941. gadā izdeva VAPP, parasti pārstrādāja iepriekšējo Latvijas mācību grāmatu autori: Konstantīna Pogodilova (*Константин Михайлович Погодилов*) un Igora Rahmanova (*Игорь Владимирович Рахманов*) vācu valodas mācību grāmatu 10. klasei – M. Šmits.

J. Godjiņņika un M. Kuzņeca angļu valodas mācību vidusskolai un nepilnai vidusskolai latviskoja Eiženija Turkina, Germogena Ivanova (*Гермоген Иванович Иванов*) mācību grāmatu nepilnas un pilnas vidusskolas 6. klasei *Pasaules daļu un galveno valstu ģeografija (bez PSRS)* tulkoja T. Priede un M. Bērziņa.

Tulkotāja redzamība strauji samazinājās, īpaši politiskās un tehniskās jomas grāmatās (VAPP, 1941): Valentīna Loseva *Pētera Samarina slava un Mūsu pieredze: komjauniešu*

agītatoru piezīmes. Tā paša izdevēja ceļvedi padomju rakstniekiem – M. Gorkija runu un rakstu kopojumā *Par literatūru: apceres un runas 1928–1935* (1941) norādīts, ka to tulkojis anonīms „LPSR Rakstnieku sav-bas tulkotāju kolektīvs”.

Tā kā sovjetizācijas plāni paredzēja ātru un masveida padomju literatūras tulkošanu, pieprasījums pēc tulkotājiem no krievu valodas bija liels. Tulkošanas joma dažreiz pat kļuva par patvērumu politiski neuzticamiem cilvēkiem, kas tika piesaistīti kā līgumdarbinieki²². Pārsteidzoši, ka arī prominenti latviešu rakstnieki un tulkotāji, vai nu baiļu, vai vajadzības spiesti, ķērās pie politiski iekrāsota un literāri bezvērtīga materiāla tulkošanas. Tā smalkais un ēteriskais Jānis Sudrabkalns tulkoja Alekseja Tolstoja (*Алексеѝ Толстоѝ; Aleksej Tolstoj*) grāmatu par Caricinas kauju, kurā pēc leģendas svarīgs bija Staļins (Tolstojs, A. [1941] *Maize*. Rīga : VAPP). Viņš tulkoja arī *Lielā Ferganas kanāla racēju vēstuli Josifam Visarionovičam Staļinam* (dzejā izteikuši uzbeku dzejnieki Gafurs Gulams (*Gafur Gul-jam*) un Čamids Alimdžans (*Chamid Alimdžan*)) ([1940] Rīga : VAPP). Izsmalcinātā eseiste Zenta Mauriņa tulkoja M. Gorkija biogrāfiju (Roskins, A. [1941] *Maksims Gorkijs*. Rīga : VAPP). Aleksandrs Čaks tulkoja padomju glezniecības vēsturi (Roms, A. [1940] *Padomju glezniecība 1917–1940*. Rīga : VAPP). Valdemārs Kārklīšs, kurš bija specializējies Rietumu literatūras tulkošanā, ķērās pie prototipiskā krievu dumpinieka apraksta (Čapiģins, A. (1940) *Stepans Razins*. Rīga : VAPP). Miķelis Goppers, bijušais elitārā apgāda *Zelta ābele* vadītājs, tulkoja lugu par padomju darbinieku Sergeju Kirovu (*Сергеѝ Киров; Sergej Kirov*) (Golubeva, A. (1940) *Sergejs Kostrikovs*. Rīga: VAPP). Augusts Mežsēts, kas bija specializējies franču literatūrā, tagad tulkoja romānu par padomju kolhozu dzīvi (Panferovs, F. (1941) *Brusku kolhozs*. Rīga : VAPP). Parādījās arī jauni tulkotāji, kas specializējās krievu valodā: M. Jēgere, Antonija Dobele, L. Ratermane, Jānis Ozols.

Tulkojumkritika bija ļoti ierobežota, „buržuāziskie” kritiķi pie vārda vairs netika laisti, jauno trūka, un nebija jau arī daudz, ko teikt.

²¹ Karulis 1967, 195.

²² Treiguts-Tāle 1996, 341; Zelče 2017, 144.

Drīz pēc varas sagrābšanas jaunais literatūras kurators Jānis Niedre (kas bija arī pirmais Latvijas *Glavlita* priekšnieks) skaidroja, ka cilvēkiem tagad būs jāapgūst marksisms-ļeņinisms un ka to var panākt, tikai tulkojot. Ar to jau nodarbojas avīzes, „bet darbā ir vērojami trūkumi, nevēlība un paviršība. Tulkojumos jāievēro vispirms sociālais moments. Pareizi varēs tulkot tikai tas, kas pilnīgi iejuties tulkojamā autora ideoloģijā. Katrs tulkotājs apzinīgi vai neapzinīgi parādīs savus šķiras uzskatus”²³. Tiesa, neilgi pirms vācu ienākšanas viņam nācās atzīt: „Izskatot tulkojumus, jākonstatē, ka daudzi Rakstnieku savienības biedri padomju tautu un cittautu klasiķu darbu tulkojumu rediģēšanā piegājuši stipri formāli.”²⁴ Šai teikumā ir visas jaunā režīma pamatiezīmes – tas ir bezpersonisks, tiek minēta nepieciešamība rediģēt klasiķus, un atzīts entuziasma trūkums. Vienīgi Rūdolfis Egle publicēja dažus nopietnus darbus²⁵, izvairoties no vulgāro padomju tēžu sludināšanas.

Tulkošanas nostāja šai periodā pāriet uz specifisku valsts uzspiestu defektīvo nostāju – padomju un krievu literatūras un kultūras pacelšanu neredzētos augstumos, pārējā noliegšanu.

Vācu okupācijas periods

Vācu okupācija bija strauja – divas nedēļas pēc kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā padomju vara Latvijā bija likvidēta. Pēc sarkano vardarbības un deportācijām „700 gadu naidis pret vāciešiem” bija pagaisis, un, par spīti kara šausmām, komunistu un ebreju vajāšanām, vācu ienākšana tika sveikta un jaunā situācija uztverta kā puslīdz normāla stāvokļa atjaunošana. Katrā ziņā vācu vara bija paredzamāka un civilizētāka. Taču agrīnās cerības uz savas valsts atjaunošanu sabruka visai ātri, iestājās vilšanās, nepatika pret vācu augstprātību, ko pastiprināja karalaika problēmas un trūkums. Dažādajām vācu varas iestādēm bija visai atšķirīgi plāni par latviešu tautas nākotni, lai gan pat maigākie nevēstīja neko īpaši labu. Turklāt arī individuāliem funkcionāriem bija dažādi personīgie ieskati (vācbaltieši,

Vācijas vācieši, armijas un partijas pārstāvji)²⁶. Okupēto Austrumzemju ministriju (*Ostministerium*) pat dēvēja par haosa ministriju (*Chaostministerium*)²⁷. Lai gan kara gaitā nostājas tika mīkstinātas vai mainītas, vācu varas iestādes centās stingri kontrolēt procesus. Ar kultūras jomu gan vācieši īpaši nenodarbojās, tikai centās slāpēt latviešu nacionālismu. Blakus vācu varas iestādēm bija Latvijas pašpārvalde ar diviem departamentiem, kas nodarbojās ar kultūras jautājumiem. Pašpārvalde gan sadarbojās²⁸, gan pretojās vācu iestādēm, gan iemācījās izspēlēt vienas vācu iestādes pret citām²⁹. Kultūras jomā izveidojās zināms konsenss, ko veidoja latviešu vēlmes, vācu prakses imitācija un spontāni vietējo darboņu lēmumi³⁰.

Līdzīgi padomju varai, arī vācu režīms sāka ar bibliotēku tīrīšanu, grāmatu saraksti tika sastādīti septembrī un izsūtīti bibliotēkām un grāmatveikaliem³¹. Process ievilkās, nevēlamie darbi tika mainīti un koriģēti³². Kopumā tika iznīcināti 750 000 grāmatu³³. Tomēr daudzās jomās salīdzinājumā ar Baigo gadu valdīja relatīva brīvība – teātru repertuārs bija visai dažāds un bez mesliem nacistiem³⁴. Arī tēlotājmākslā valdīja relatīva tolerance ar atsevišķām nodevām varai³⁵. Atšķirībā no citām jomām kultūrā valdīja relatīvi tolerantā politika³⁶. Uzsvars bija uz Eiropas kultūru, ko, protams, reprezentēja vācu kultūra.

Drīz pēc vācu okupācijas sākās denacionalizācija, kas skāra arī tipogrāfijas. Sākās sarunas par apgādu atjaunošanu, taču latvieši nespēja vienoties, vai atjaunot iepriekšējos, vai saglabāt tikai VAPP. Latviešu izdevēji demonstrēja pirmskara sasniegumus atbildīgajam vācietim Šteinertam (*Verantwortlicher*

²⁶ Marnitz 1991; Kangeris 2007, 87–91; Plath 2017.

²⁷ Bassler 2003, 79.

²⁸ Biezais 1992.

²⁹ Unāms 1969, 72.

³⁰ Handrack 1981, 82.

³¹ Liste 1941.

³² Zellis 2012, 134.

³³ Strods 2010, 180.

³⁴ Kalna 2014, 93.

³⁵ Kalnačs 2005, 54.

³⁶ Lumans 2006, 201.

²³ Padomju Latvija 1940.

²⁴ Cīņa 1941.

²⁵ Egle 1941a; Egle 1941b.

für das Verlagswesen im Ostministerium)³⁷, kas bija ļoti iespaidots³⁸. Drīz izdevēji sāka saņemt licences un rudenī atjaunoja darbību. Kopumā licences saņēma ap 30 apgādu, no kuriem 19 bija aktīvi³⁹. Apgādi specializējās, piem., *Latvju grāmata* publicēja 260 dažādas skolu grāmatas⁴⁰. Padomju skolu grāmatas tika nomainītas, to vietā nāca pirmskara grāmatas vai latviešu autoru jaunizdevumi, piem., tradicionālajā Latvijas ģeogrāfijas grāmatā parādījās dažas papildlapas ar informāciju par Lielvāciju.

Vācu okupācijas laikā tika publicētas 1500 grāmatas⁴¹ – tas ir kritums uz pusi salīdzinājumā ar pirmskara laikiem. Tirāžas savukārt bija lielākas (dažām grāmatām pat 20–50 000 eksemplāru), ko, iespējams, noteica izdoto grāmatu skaita samazinājums. Vairums beletristikas tekstu bija oriģināldarbi. Tika izdotas daudzas vārdnīcas, tai skaitā nopietni juridiskās, tautsaimniecības, grāmatrūpniecības terminoloģijas darbi, arī pirmā oficiālā *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca* u. c. Karalaika aktīvo grāmatizdošanu, domājams, nosacīja vairāki faktori – patēriņa preču trūkums un lieka nauda, komandantstunda, kad vakaros bija jābūt mājās, eksistenciālā dzīvības un nāves situācija⁴². Grāmatu izdošana bija ļoti ienesīga nodarbe.

Cenzūra, protams, pastāvēja, un to realizēja ģenerālkomisariāta (*Generalkommissariat*) cenzori. Taču, līdzīgi Vācijai, cenzūras sistēma bija visai nesakārtota⁴³, tur valdīja subjektīvi viedokļi, piem., paradoksāli, ka tieši vācu birokrātijas nesaskaņu dēļ neizdevās publicēt Gētes Kopotos rakstus. Pirmscenzūra bija nomināla, vara paļāvās uz izdevējiem, kam vajadzēja saprast, kas ir pieņemams. Vācu ierēdņi 1943. gadā pat piedāvāja atcelt cenzūru tulkojumiem no vācu valodas, taču latviešu pašpārvalde nespēja vienoties par tehniskiem un valodnieciskiem jautājumiem. Tulkojumos dominēja klasika un neitrāli darbi. Mutiskie

norādījumi noteica, ka grāmatām jābūt „tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretim Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār”⁴⁴. Līdzīgi Igaunijai, literatūrā dominēja „pozitīva attieksme, pacietība un smags darbs”⁴⁵. Atšķirībā no Vācijas Latvijā netika izdota sēnalu literatūra. Atklāti ideoloģisku grāmatu bija ļoti maz, propaganda vairāk dominēja presē, kino, plakātos. Šāda nostāja atbilda kultūrnormalitātes sajūtai, kas valdīja Vācijā⁴⁶. Daži nevēlamie autori, kuri bija „sasmērējušies” padomju gadā, varēja nodarboties ar tulkošanu, piem., Rūdolfs Egle (kas pēc vācu ienākšanas bija pavadīja 5 mēnešus cietumā) izveidoja krājumu *Vācu romānu meistari* ([1944] Rīga : Kadiļa apgāds).

Tulkojumu proporcija grāmatu kopapjomā saglabājās pirmskara līmenī, tirāžas pieauga no 2000 līdz 5000 un dažreiz pat 10 000 un vairāk. Grāmatas tika arī pārpublicētas. Vācu literatūra veidoja ap 70% no avottekstiem. To var uzlūkot gan kā ideoloģisko imperatīvu, gan ērtumu (karalaika apstākļos vieglāk nokārtojama autortiesību jautājums; autortiesības tika strikti ievērotas). Šajā laikā publicēti tikai pāris krievu tulkojumu un viens no angļu valodas – Džozefa Kronina (*Joseph Cronin*) *Zvaigznes raugās lejup*. Dž. Kronins tika uzskatīts par antiplutokrātu un tika izdots Vācijā arī karalaikā. Interesanti, ka šī grāmata tika pārpublicēta tūlīt pēc Rīgas krišanas padomju rokās.

Pēc vācu literatūras apjoma ziņā sekoja Ziemeļvalstu un igauņu grāmatas. Tulkojumi no citām valodām bija retāki – Žila Verna (*Jules Verne*) *Kapteiņa Granta bērni* ([1943] Rīga : Zelta ābele), Migela de Servantesa (*Miguel de Cervantes*) *Parauga romāni* ([1943] Rīga : K. Rasiņš), *Italiešu prōzas antoloģija* ([1942/1943] Rīga : Latvju grāmata), Homēra (Ὅμηρος; *Homer*) *Odiseja* ([1943] Rīga : Latvju grāmata), arī Aishiļa (Ἀισχύλος; *Eshil*) *Agamemnon* ([1943] Rīga : Gulbis). Interesants ir Fransa Emila Sillanpē (*Frans Emil Sillanpää*) gadījums. Autors pirms kara saņēma Nobela prēmiju un bija

³⁷ Garke-Rothbart 2009, 161.

³⁸ Rudzītis 1997, 155.

³⁹ Zanders 1999, 115; Zanders 2013, 342.

⁴⁰ Zanders 2013, 341.

⁴¹ Turpat, 342.

⁴² Veisbergs 2016a.

⁴³ Sturge 2002.

⁴⁴ Unāms 1969, 130.

⁴⁵ Möldre 2005, 3.

⁴⁶ Schaeffer 1981.

populārs Latvijā (trīs tulkojumi), taču pirmskara spriedzē bija uzrakstījis Ziemassvētku vēstuli diktatoriem *Joulukirje diktaattoreille*, aicinot uz mieru. Tas noveda pie autora grāmatu aizlieguma Vācijā. Taču Latvijā E. Sillanpē grāmata tika pārpublicēta 1943. gadā. Divas grāmatas iznāca vācu–japāņu bilingvam Noharam (*W. Komakichi von Nohara*), kas strādāja par Japānas preses atašeju Berlīnē un rakstīja vācu valodā.

Pretstatā padomju praksei vairums tulkojumu bija apolītiski, izteikti ideoloģisku grāmatu nav pat desmit, netika izdota ne *Mein Kampf*, ne Ādolfa Hitlera (*Adolf Hitler*) runas, tikai viena vadoņa biogrāfija (Bouhler, Philipp (1942) *Adolfs Hitlers: Tautas kustības tapšana*. Rīga : Kreišmanis). Ir pāris antisemītisku brošūru (Kahle, G. (1943) *Cilvēces vampīrs*. Rīga : Pelle; Kahle, G. (1944) *Pasaules ugunsgrēka pēdās*. Rīga : Taurētājs). Antisemītisma apcirkņos ieskaitāms Vilhelma Haufa (*Wilhelm Hauff*) *Žīds Ziss* ([1941] Rīga : Latvju grāmata). Antisemītiskās literatūras brošūras vairumā rakstīja Jānis Dāvis, tās, iespējams, bija slēpti tulkojumi vai kompilācijas.

Dažas grāmatas vērtējamās kā pretangļu un preatamerikāņu propagandas izdevumi. Piem., britu parlamenta locekļa un Vinstona Čērčila (*Winston Churchill*) kara kabineta locekļa dēla Džona Emerija (*John Amery*) grāmata (Emerijs (*Amery*), Džons (1943, 1944) *Anglija un Eiropa*. Rīga : Kontinents (divi izdevumi)). Emerijs jaunākais bija antikomunists, kurš pārcēlās uz Vāciju un pēc kara tika sodīts ar nāvi. Arī Heinca Haltera (*Heinz Halter*) *Ņujorkas polips: Tamani Hola* [Tammany Hall] *vēsture* ([1944] Rīga : Kontinents) iederas šai sadaļā.

Grāmatu apolītiskums un izdevēju atmiņas liecina, ka tulkojamo darbu izvēle ir bijusi visai brīva. Tas sakrīt ar pētnieku secinājumiem, ka fašisma apstākļos Itālijā un Vācijā tulkojumi netika institucionāli ierobežoti un šīs valstis bija līderes tulkojumu jomā⁴⁷. Latvijas izdevumu statistika gan rāda nedaudz atšķirīgu ainu – lai gan ideoloģisku darbu tulkojumu skaits tik tiešām bija niecīgs, avotvalodu izvēle un grāmatu tematika liecina par nopietnu pašierobežošanas/atturību,

ja ne nerakstītu padomu klātesamību. Piem., dokumentālo un biogrāfisko darbu klāstā daudz grāmatu veltītas vācu komponistiem – Volfgangam Amadejam Mocartam (*Wolfgang Amadeus Mozart*), Georgam Frīdriham Hendelim (*Georg Friedrich Händel*), Ludvigam van Bēthovenam (*Ludwig van Beethoven*) (grūti iedomāties drošāku tematiku visām iesaistītajām pusēm), tika izdotas arī ceļojumu grāmatas. Dažās dokumentālajās grāmatās par vācu pilotiem, autobraucējiem, izgudrotājiem, zemūdeņu kapteiņiem u. c. var saskatīt ideoloģisku pieskaņu.

Tulkotāji atguva augstu redzamību titullapā gan daiļliteratūrā, gan cita veida izdevumos⁴⁸. Dažās tulkotajās grāmatās bija tulkotāju vai speciālistu ievadi. Tulkotāju paratekstualā klātbūtne piezīmēs ir visai reta, piezīmes sniedz galvenokārt lingvistiskus skaidrojumus, piem., E. T. A. Hofmaņa (*E. T. A. Hoffmann*) grāmatā *Runča Mura dzīves uzskati* ([1943] Rīga : Zelta ābele). Tulkojumos dominē uzticības tradīcija. Tulkojumu kvalitāte ir atšķirīga – klasika un nopietnie darbi ir labi pārtulkoti, dokumentālā literatūra dažreiz šķiet tulkota steigā. Tulkojumiem bieži pievienotas vadošu latviešu mākslinieku augstas kvalitātes ilustrācijas. Jāatzīmē arī apgāda *Zelta ābele* latviešu klasikas tulkojumi vācu valodā (Rūdolfš Blaumanis, Kārlis Skalbe, Anna Brigadere, Jānis Poruks, Vilis Plūdons) un ļoti kvalitatīvs izdevums par Latvijas grāmatniecības vēsturi 1942. gada Leipcigas grāmatu gadatirgum: *Das Lettische Buch* ([1942] Rīga : Zelta ābele). Padomju armijai tuvojoties Rīgai, grāmatizdošana apsika, un daudzi projekti sabruka, piem., profesora Jāņa Bokaldera almanahs *Pasaules gada grāmata*⁴⁹ tika iespiests, bet pazuda kara vētrās.

„Drošu” darbu tulkošana, izvairīšanās no politiskām tēmām bija norma⁵⁰. Pēc padomju represiju gada un kara apstākļos tulkotājiem un izdevējiem tas šķita pieņemami. Karalaika askētisms un trūcība, autortiesību problēma un iespiedpapīra trūkums dabiski ierobežoja izdevniecības darbu, bet šai laikā tika publicēti augstas kvalitātes tulkojumi. Tulkojumpolitika pieņēma savdabīgu defensīvās un defektīvās

⁴⁸ Veisbergs 2014a, 109.

⁴⁹ Rudzītis 1997, 157.

⁵⁰ Sturge 2002.

⁴⁷ Rundle 2011, 36–37.

nostājas sajaukumu, liekot lielu uzsvāru uz vācu darbiem.

Otrā padomju okupācija

1944. gada oktobrī padomju armija ieņēma Rīgu un varēja atsākties nedz laikā, nedz spēkā neierobežota sovjetizācija – tika iznīcināti 16 miljoni grāmatu⁵¹. Pamatprincips bija likvidēt visu, kas drukāts fašisma laikā: „Lai atrastu Gēti vai Šilleru, nav ne laika, ne spēka.”⁵² Iznīcināti tika arī visi salikumi un klišejas⁵³. Apgādi un spiestuves tika atkal nacionalizēti, VAPP atjaunots (vēlāk pārveidots par Latvijas Valsts izdevniecību – LVI). Jau novembrī Jānis Niedre (atkal literatūras kurators un VAPP vadītāja vietnieks) ziņoja, ka Rīgā iespiesta pirmā grāmata pēc „atbrīvošanas” – J. Staļina runas par Lielo tēvijas karu – „izcilākā mūsdienu grāmata visu citu grāmatu starpā”⁵⁴. Nepilnu gadu vēlāk rakstā, kas veltīts literatūras tulkojumiem, J. Niedre uzsvēra, ka „galvenā vērtība literāros tulkojumos jāpievērš tulkojumiem no krievu valodas kā jaunu vērtību, lielu atziņu un ideoloģiskas mērķtieces vispusīgākai un dziļākai iedzīvināšanai mūsu literatūrā”. Atzīstot, ka tulkojumu kvalitāte ir vāja un „ideoloģiski nozīmīgie padomju rakstnieku darbi tiek pilnīgi izķēmoti, bet lasītājos radīts greizs priekšstats par padomju dzīves tiešāmību”, J. Niedre vērsās pret „nejēgām tulkotājumiem un nevīžām redaktoriem”⁵⁵.

Šī nostāja atspoguļojās skaitļos: no 79 grāmatām, kas publicētas 1944. gada nogalē, puse bija tulkojumi, no tiem 95% no krievu valodas. No 334 grāmatām, kas publicētas 1945. gadā, 132 bija tulkojumi (40%) un 122 no krievu valodas (92%). Nākamā gada skaitļi bija līdzīgi – 528 grāmatas, 214 tulkojumi (41%), 202 no krievu valodas (94%). Vienveidība bija sākusies.

Jau 1944. gadā no krievu valodas tiek pārtulkotas vairākas mācību grāmatas (Šestakovs, A. V. (red.) (1944) *Īss PSRS vēstures kurss: Mācības grāmata pamatskolas 3. un 4. klasei*. Tulk. E. Rūtentāle. Rīga : VAPP);

ģeogrāfijas grāmatas, atkārtoti izdota iepriekšminētā angļu valodas mācību grāmata. 1945. gadā seko citas vēstures un ģeogrāfijas, algebras, ģeometrijas, fizikas grāmatas (Sokolovs, I. [1945] *Fizikas kurss: Mācības grāmata vidusskolai*. Rīga : VAPP), tā unificējot Latvijas izglītības sistēmu ar PSRS.

Pēckara gados, ja neskaita daudzos Kārļa Marksa (*Karl Marx*) un Frīdriha Engelsa (*Friedrich Engels*) darbu tulkojumus, Rietumu literatūras ir gaužām maz: Džeimss Oldridžs (*James Aldridge*), Martins Andersens-Nekse (*Martin Andersen-Nexø*), Jaroslavs Hašeks (*Jaroslav Hašek*), Šolems Aleihems (*שׁוֹלֵם אֵלֵיחֵם; Sholem Aleichem*), divas Džona Prīstlija (*John Priestley*) grāmatas. Kuriozs ir iepriekšminētais Dž. Kronina darba atkārtots izdevums, kas ir identisks vācu laika izdevumam, nomainīts tikai tipogrāfijas ielas nosaukums. Tādējādi jaunā tulkošanas ainava bija galīgi tendencioza. Krievu valodas dominance iespaidās pat labi zināmu Rietumeiropas darbu tulkojumos – tie tagad tulkoti ar krievu valodas starpniecību (Blaitona, E. (1946) *Slavenais pilēns Tims*. No krievu val. tulk. Silabriede, Ārija. Rīga : LVI) vai no pārstrādātiem krievu valodas izdevumiem (Defo, D. (1946) *Robinsons Kruzo*. Pēc Korneja Čukovska jaunā atstāstījuma tulk. Mārēns, Ed. Rīga : LVI).

Vairums profesionālo tulkotāju un izdevēju bija emigrējuši uz Rietumiem (V. Kārklīšs, Lizete Skalbe, Jānis Veselis, Arveds Švābe, Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Kārlis Dziļleja, Arturs Kroders, Helmars Rudzītis, Miķelis Goppers u. c.), kur daļa atsāka tulkošanu un grāmatizdošanu jau 1945. gadā. Viņu vietā nāca jauni, politiski uzticami padomju tulkotāju kadri – Anna Bauga, Mirdza Ķempe, Ādolfs Talcis, Anna Sakse, Valdis Lukss, Jūlijs Vanags, kuri vai nu karalaikā bija evakuējušies uz PSRS, vai citādi parādījuši savu lojalitāti režīmam (Pāvils Vīlipsis, Andrejs Šmidre u. c.). No vecās skolas darbiniekiem ar tulkošanu nodarbojās Rūdolfis Egle, Andrejs Upīts, Elija Kliene, Elīna Zālīte. A. Upīts gan galvenokārt atkārtoti izdeva vecos tulkojumus, R. Egle nomira 1947. gadā, E. Klienei un E. Zālītei nācās kādu laiku tulkot krievu darbus, pirms viņas varēja atgriezties pie Ziemeļvalstu literatūras. 1951. gadā t. s. franču grupa (franču literatūras tulkotāji un interesenti) tika arestēti

⁵¹ Strods 2010, 180.

⁵² Turpat, 145.

⁵³ Turpat, 296.

⁵⁴ Niedre 1944.

⁵⁵ Niedre 1945.

kā padomju varas ienaidnieki un izsūtīti uz Sibīriju.

Pēc jaunās okupācijas tulkotāju vārdi atkal bieži pazūd no titullapas vai tiek pārcelti uz tehnisko pasi grāmatas beigās. Tulkojumkritika pirmajos pēckara gados ir minimāla, ja neskaita J. Niedres partejiskos izvirdumus. Izņēmums atkal ir R. Egles teorētiskie pētījumi, kur autors uzmanīgi lavierē, mēģinot izvairīties no ideoloģiskiem štampiem un banalitātēm.

Šī perioda tulkojumi atspoguļo ārkārtīgi defektīvu nostāju, pilnībā pakļaujot to padomju un krievu domināncei, izolējot latviešu kultūru no Rietumu pasaules. Tikai pēc Staļina nāves tulkošanas ainavā parādījās zināma normāluma iezīmes.

Nobeigums

Latvijas neatkarības laika daudzpusīgo tulkojumainavu burtiski dažu nedēļu laikā pēc padomju okupācijas nomainīja valsts kontrolēta, ideoloģiski noteikta un ierobežota padomju

tulkopolitika. Apgādu nacionalizācija, cenzūra, tulkoto grāmatu avotu un satura kontrole bija visaptveroša. Krievu valoda strauji ieņēma dominējošo lomu. Tulkojumi atgriezās pie zināmas normalitātes vācu okupācijas laikā. Lai gan ideoloģiskās piedevas bija minimālas, vācu un Ziemeļvalstu literatūras dominānce bija visai izteikta. Otrās padomju okupācijas ideoloģiskais vulgārisms un izolacionisms pirmajos pēckara gados bija vēl briesmīgāks nekā Baigajā gadā. Tas normalizējās tikai pēc Staļina nāves. Politiskās situācijas metamorfoses tieši atspoguļojās tulkojumainavā: notika straujas avotvalodu maiņas, straujas tulkojumu jomu proporciju izmaiņas, orientācijas⁵⁶, nostājas un tulkotāja redzamības svārstības. Tulkotāji piemērojās pārmaiņām, sadarbojās un pretojās režīmiem. Okupāciju laikā tulkojumu joma dažreiz bija politiski neuzticamu cilvēku patvērumš.

⁵⁶ Veisbergs 2016b.

VĒRES

- Bassler, G. P. (2000) *Alfred Valdmanis and the Politics of Survival*. Toronto : University of Toronto Press.
- Bassler, G. P. (2003) The collaborationist agenda in Latvia 1941–1943. *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia*, 23: *The Baltic Countries under Occupation, Soviet and Nazi Rule 1939–1991*. Stockholm : Stockholm University, 77–84.
- Biezais, H. (1992) *Latvija kāškrusta varā: sveši kungi – pašu ļaudis*. East Lansing, Michigan : Gauja.
- Briedis, R. (2010) *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga : LU LFMI.
- Chernetsky, V. (2011) Nation and translation. Baer, B. J. (ed.) *Contexts, Subtexts and Pretexts*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 33–53.
- Cīņa* (15.06.1941.).
- Daija, P. (2013) *Apgaismība un kultūrpārnese: Latviešu laicīgās literatūras tapšana*. Rīga : LFMI.
- Egle, R. (1941a) Tulkotā literatūra. *Karogs*, 3, 382–388.
- Egle, R. (1941b) Atdarinājums, atdzejojums, tulkojums. *Karogs*, 4, 518–523.
- Garke-Rothbart, T. (2009) *Für unseren Betrieb lebensnotwendig...: Georg von Holtzbrinck als Verlagsunternehmer im Dritten Reich*. Berlin : Walter de Gruyter.
- Handrack, H. D. (1981) *Das Reichskommissariat Ostland: die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941–1944*. Hannover-Münden : Gauke Verlag.
- Jaunmuktāne, G. (2006) Avoti par a/s *Valters un Rapa* lomu latviešu grāmatniecības un nacionālās kultūras attīstībā. *LZA Vēstis*, 60, 60–81.
- Kalna, B. (2014) *Teātris totalitārisma laika mākslas kontekstā (1940–1945)*. Rīga : LU LFMI.
- Kalnačs, J. (2005) *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945*. Rīga : Neputns.
- Kangeris, K. (2007) Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas ‘kalpi’ vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 21: *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 84–121.
- Karulis, K. (1967) *Latviešu grāmata gadsimtu gaitā*. Rīga : Liesma.

- Kumar, R. (2013) *Role of Translation in Nation Building*. New Delhi : Modlingua.
- Latviešu literatūras moku gads. *Tēvija* (24.–25.07.1941.), 21–22.
- Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāra b. Ž. Spures runa sabiedrisko iestāžu darbinieku arodbiedrības kopsapulcē 20. septembrī (1940) *Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs* (21.09.1940.), 3.
- Liste des aus den lettischen Volksbüchereien un Antiquariaten zurückstellenden Schrifttums / No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts* (1941) Rīga : Mākslas un kultūras lietu direkcijas Bibliotēku nodaļa.
- Lumans, V. O. (2006) *Latvia in World War II*. Fordham University Press.
- Marnitz, H. (1991) *Nordlicht über der Döna. Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943*. Michelstadt : Neuthor-Verlag.
- Milton, J.; Bandia, P. (eds.) (2009) *Agents of translation*. Amsterdam : John Benjamins.
- Möldre, A. (2005) *Publishing and book distribution in Estonia in 1940–2000*. Abstract. Tallinn : TLU Kirjastus.
- Monticelli, D. (2011) 'Totalitarian translation' as a means of forced cultural change: the case of postwar Soviet Estonia. Chalvin, A.; Lange, A.; Monticelli, D. (eds.) *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 187–200.
- Niedre, J. (1944) Pirmaj VAPP'a grāmatai iznākot. *Cīņa* (10.11.1944.).
- Niedre, J. (1945) Literārā tulkojuma problēma. *Karogs*, 1, 9, 930–936.
- Padomju Latvija* (15.08.1940.).
- Plath, T. (2017) German man or Latvian Dvina? National self-perception and identities of Hugo Wittrock and Harry Marnitz in Riga 1941–1943/44. *Journal of Baltic Studies*, 48, 1, 83–98.
- Robyns, C. (1994) Translation and discursive analysis. *Translation and (Re)Production of Culture*. Leuven : CETRA, 57–77.
- Rudzītis, H. (1997) *Manas dzīves dēkas*. Rīga : Zinātne.
- Rundle, C. (2011) History through a translation perspective. Chalvin, A.; Lange, A.; Monticelli, D. (eds.) *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 33–43.
- Schaefer, H. D. (1981) *Das gespaltene Bewußtsein: Deutsche Kultur und Lebenswirklichkeit 1933–1945*. München, Wien : Carl Hanser.
- Strods, H. (2010) *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga : Jumava.
- Sturge, K. (2002) Censorship of translated fiction in Nazi Germany. Merkle, D. (ed.) *TTR: Études sur le texte et ses transformations, Special Issue: Censorship and Translation in the Modern World*, XV, 153–169.
- Treiguts-Tāle, E. 1996. *Latvieši, karš ir sācies!* Rīga : Zinātne.
- Unāms, Ž. (1969) *Karogs vējā*. Latvju grāmata.
- Valdības Vēstnesis* (10.08.1940.).
- Veisbergs, A. (2012) The Latvian translation scene: paradigms, change and centrality. *Translation Quarterly*, 66, 31–57.
- Veisbergs, A. (2014a) Translation quality, translator visibility, paratexts. Ločmele, G.; Veisbergs, A. (eds.) *Translation, Quality, Costs*. Rīga : The University of Latvia Press, 97–117.
- Veisbergs, A. (2014b) The nation born in translation (Latvian translation scene). *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*, 4, 102–121.
- Veisbergs, A. (2016a) Translation during the German Occupation in Latvia. *Translation und „Drittes Reich”*. Dörte, A.; Richter, J.; Schippel, L. (eds.) Berlin : Frank und Timme, 237–256.
- Veisbergs, A. (2016b) *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene*. Berlin : Lambert Academic Publishers.
- Zanders, V. (1999) Latviešu grāmatniecība nacistu okupācijas laikā. *Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945): Starptautiska konference: Materiālu krājums*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 113–120.
- Zanders, V. (2013) Nacionālā grāmatniecība gadsimtu ritumā. *Latvieši un Latvija*, 4. Rīga : LZA, 331–354.
- Zelče, V. (2017) Irēne Karule: „Manas mājas ir latviešu valoda”. *Amor vincit omnia: Konstantīns Karulis dzīvē un darbos*. Rīga : Zinātne, 137–161.
- Zellis, K. (2012) *Ilūziju un baiļu mašīnērija*. Rīga : Mansards.
- Zelmenis, G. (2007) Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā. *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21: Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 15–44.

Summary

Andrejs Veisbergs

Translations in the Years of Change of Power in Latvia (1939–1946)

Latvia was occupied by the Soviet Union in 1940, by Nazi Germany in 1941 and again by the Soviet Union in 1944/1945. The translation scene during the fast changing occupations of the 1940s is almost untouched area in Latvian translation history. The paper (especially statistically) focuses on book translations, including textbooks, manuals, encyclopedias, etc. Of course, translations include many other spheres, among them translations in newspapers and magazines. The latter occasionally overlapped with book translations, as some literary works were first published in installments and then in book form. Incorporation of Latvia in the USSR meant a swift nationalization of publishing, introduction of censorship, ideologization and a transition from the traditional source language and author diversity to Russian as a dominant source language and works from the soviet menu. German occupation brought denationalization, a return to certain normality with German and Nordic literature dominating the translation scene. The second Soviet occupation produced an even more distorted and ideologically limited translation scene which to some extent normalized only after Stalin's death. Agents of translation (translators, editors, publishers) during these traumatic years adapted to existing conditions and to some extent tried to preserve their agendas.